

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227



IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 9

2026



Founded in 2024



publishscience.uz



publish_science_journal@mail.ru



PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

ROSSIYA IMPERIYASINING FARG'ONA VILOYATIDA YER-SUV RESURSLARINI BOSHQARISH SIYOSATI (1876–1917-YILLAR)

Xalimov Axrorjon

Farg'ona davlat universiteti, bosh mutaxassis.

e-mail: xalimovaxrorjon@mail.ru ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-4753-7066>

Annotatsiya.

Maqolada 1876–1917-yillarda Rossiya imperiyasining Farg'ona viloyatida yer va suv resurslarini boshqarish siyosati tahlil qilingan. Viloyat tashkil etilgandan keyin yerlarni hisobga olish, soliqqa tortish va ma'muriy nazoratga olish choralari, 1886-yilgi Turkiston o'lkasini boshqarish to'g'risidagi Nizomning yer munosabatlariga ta'siri hamda an'anaviy suvdan foydalanish tizimining mustamlaka ma'muriyati manfaatlariga moslashtirilishi ko'rsatilgan. Yer-suv siyosati paxtachilikni kengaytirish, ichki bozorni imperiya sanoati ehtiyojlariga bog'lash va mahalliy xo'jalik ustidan nazoratni kuchaytirish bilan o'zaro aloqador jarayon sifatida baholangan.

Kalit so'zlar: Rossiya imperiyasi, Farg'ona viloyati, yer-suv munosabatlari, irrigatsiya, miroblik, mustamlaka siyosati, paxtachilik, soliq, yer egaligi, tabiiy resurslar.

ПОЛИТИКА РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ ПО УПРАВЛЕНИЮ ЗЕМЕЛЬНО-ВОДНЫМИ РЕСУРСАМИ В ФЕРГАНСКОЙ ОБЛАСТИ (1876–1917 ГГ.)

Халимов Ахроржон

Ферганский государственный университет, главный специалист.

Аннотация.

В статье анализируется политика Российской империи по управлению земельными и водными ресурсами в Ферганской области в 1876–1917 годах. Рассматриваются меры по учёту земель, налогообложению и установлению административного контроля после образования области, влияние Положения об управлении Туркестанским краем 1886 года на земельные отношения, а также приспособление традиционной системы водопользования к интересам колониальной администрации. Земельно-водная политика оценивается как процесс, взаимосвязанный с расширением хлопководства, подчинением внутреннего рынка потребностям промышленности империи и усилением контроля над местным хозяйством.

Ключевые слова: Российская империя, Ферганская область, земельно-водные отношения, ирригация, институт мирабов, колониальная политика, хлопководство, налогообложение, землевладение, природные ресурсы.

THE RUSSIAN EMPIRE'S POLICY ON LAND AND WATER RESOURCE MANAGEMENT IN THE FERGANA REGION (1876–1917)

Xalimov Axrorjon

Fergana State University, Chief Specialist.

Abstract.

The article analyzes the Russian Empire's policy on the management of land and water resources in the Fergana region from 1876 to 1917. It examines measures introduced after the establishment of the region to register land, impose taxation, and establish administrative control, as well as the impact of the 1886 Regulation on the Administration of the Turkestan Region on land relations and the adaptation of the traditional water-use system to the interests of the colonial administration. Land and water policy is assessed as a process closely interconnected with the expansion of cotton cultivation, the integration of the domestic market into the needs of imperial industry, and the strengthening of control over the local economy.

Keywords: Russian Empire, Fergana region, land and water relations, irrigation, mirab system, colonial policy, cotton cultivation, taxation, land ownership, natural resources.

Kirish. XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya imperiyasining Turkistondagi siyosiy hukmronligi o'rnatilishi mintaqaning ma'muriy boshqaruvi bilangina cheklanib qolmadi. Yangi hokimiyat o'lkaning iqtisodiy imkoniyatlari, yer fondi, suv manbalari va qishloq xo'jaligi tarmoqlarini imperiya ehtiyojlariga muvofiq o'rganish hamda boshqarishga kirishdi. 1876-yilda Qo'qon xonligi tugatilib, uning asosiy hududida Farg'ona viloyati tashkil etilganidan so'ng bu jarayon yanada tizimli tus oldi. Zich aholi, qadimiy sug'orish tarmoqlari, hosildor yerlar va tovar qishloq xo'jaligini rivojlantirish imkoniyatlari viloyatni Turkistonning iqtisodiy jihatdan muhim hududlaridan biriga aylantirdi.

Farg'ona vodiysida dehqonchilik tabiiy yog'inlarga emas, asosan sun'iy sug'orishga tayangan. Shu bois yerga

egallik qilish huquqi amalda suvdan foydalanish imkoniyati bilan chambarchas bog'liq edi. Kanal yoki ariqdan suv ololmagan yerning xo'jalik qiymati pasaygan, suv taqsimotidagi o'zgarish esa butun qishloq jamoasining iqtisodiy holatiga ta'sir ko'rsatgan. Rossiya ma'muriyati ushbu o'zaro bog'liqlikni yaxshi anglagan va yer hamda suvni alohida resurslar emas, balki yagona ishlab chiqarish tizimining asosi sifatida nazorat qilishga harakat qilgan.

Farg'ona viloyatida paxtachilikning o'sishi ko'pincha faqat bozor munosabatlari yoki sanoat talabining natijasi sifatida talqin qilinadi. Aslida paxta maydonlarining kengayishi yerlarni hisobga olish, soliq tizimini o'zgartirish, suv taqsimotini tartibga solish, yangi sug'orish imkoniyatlarini aniqlash va mahalliy boshqaruv institutlarini ma'muriy nazoratga bo'yundirish bilan ta'minlangan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Maqolaning asosiy manbaviy poydevorini Rossiya imperiyasi davrida nashr etilgan rasmiy-statistik materiallar tashkil etadi. "Обзор Ферганской области" yilliklarida viloyatning yer maydoni, sug'oriladigan hududlari, ekin turlari, paxtachilik, suv inshootlari, soliq tushumlari va ayrim irrigatsiya ishlari to'g'risida muntazam ma'lumotlar berilgan [1]. Mazkur nashrlar ma'muriy idoralar tomonidan tayyorlangani sababli ularda imperiya manfaatlari va rasmiy qarashlar ustun. Shunga qaramay, turli yillar ma'lumotlarini qiyoslash yerdan foydalanish hamda qishloq xo'jaligi ixtisoslashuvidagi o'zgarishlarni kuzatish imkonini beradi.

1886-yilgi "Turkiston o'lkasini boshqarish to'g'risidagi Nizom" yer munosabatlarining huquqiy asoslarini tushunishda muhimdir [2]. Unda ko'chmanchi va o'troq aholining yerdan foydalanishi, davlat mulki to'g'risidagi tasavvur, mahalliy boshqaruv organlari hamda soliq majburiyatlari imperiya huquqiy tartibiga moslashtirildi. Graf K. K. Palen rahbarligida 1908-1909-yillarda o'tkazilgan taftish materiallari esa rasmiy qoidalar bilan amaldagi munosabatlar o'rtasidagi tafovutlarni ko'rsatadi [3]. Taftish hisobotlarida yer-soliq ishlari, boshqaruvdagi kamchiliklar, suvdan foydalanish bilan bog'liq nizolar va ma'muriy amaliyot tanqidiyroq aks etgan.

I. I. Geyyerning Turkistonga bag'ishlangan asarida o'lkaning iqtisodiy tuzilishi, qishloq xo'jaligi va ma'muriy boshqaruviga oid umumlashtiruvchi ma'lumotlar keltirilgan [4]. V. I. Masalskiyning "Туркестанский край" asari tabiiy sharoit, irrigatsiya, ekinchilik va paxtachilikning o'zaro bog'liqligini ko'rsatuvchi muhim nashrlardan hisoblanadi [5]. Ushbu asarlarda imperiyaviy modernizatsiya nuqtayi nazari kuchli bo'lsa-da, statistik va tavsifiy materiallar manbalarni o'zaro tekshirish uchun ahamiyatlidir.

Tadqiqotda manbashunoslik tanqidi usuli qo'llanib, rasmiy statistikadagi ma'lumotlar ma'muriy maqsad va hisob yuritish imkoniyatlari bilan bog'liq holda baholandi. Muammoviy-xronologik usul yer-suv boshqaruvining 1876-yildan keyingi dastlabki ma'muriylashuvi, 1886-yilgi huquqiy tartib va XX asr boshida paxtachilik ta'sirida kuchaygan xo'jalik yo'nalishlarini izchil ko'rib chiqish imkonini berdi. Tizimli yondashuv orqali yer, suv, soliq, paxta bozori va mahalliy boshqaruv bir-biriga bog'langan omillar sifatida tahlil qilindi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Farg'ona viloyati tashkil etilgan dastlabki yillarda ma'muriyat oldida turgan muhim vazifalardan biri mavjud yer munosabatlarini o'rganish edi. Qo'qon xonligi davrida davlat yerlari, xususiyl mulk va vaqf yerlari, shuningdek, jamoaviy foydalaniladigan maydonlar o'zaro murakkab munosabatda mavjud bo'lgan. Yerga bo'lgan huquq ko'p hollarda yozma hujjat, urf-odat, uzoq muddatli foydalanish yoki mahalliy hokimiyat qarorlari bilan asoslangan. Rossiya ma'muriyati esa bu xilma-xil munosabatlarni yagona hisob va soliq tizimiga kiritishga intildi.

Imperiya idoralari uchun yerni hisobga olish ikki jihatdan muhim edi. Birinchidan, u barqaror soliq bazasini shakllantirishga xizmat qildi. Ikkinchidan, yerlarning huquqiy maqomini belgilash kelgusida ularni davlat ehtiyojlari, yangi manzillar, yo'llar yoki rus ko'chmanchilari uchun ajratish imkoniyatini kengaytirdi. Shu ma'noda yer o'lchash va statistik hisob oddiy texnik tadbir bo'lmay, hudud ustidan siyosiy-iqtisodiy nazorat vositasiga aylandi.

1886-yilgi Nizom Turkistonda yer munosabatlarini imperiya qonunchiligi doirasiga kiritdi. Mahalliy aholining amalda foydalanayotgan yerlariga nisbatan huquqlari ma'lum darajada tan olingan bo'lsa-da, yerning oliy mulkdori sifatida davlatning mavqeyi kuchaytirildi. Natijada aholining tarixan shakllangan yerdan foydalanish huquqi imperiya ma'muriyati tomonidan tan olinishi va hujjatlashtirilishiga bog'liq bo'lib qoldi. Bu holat, ayniqsa, bo'sh yoki zaxira deb baholangan yerlarning maqomini belgilashda muhim ahamiyat kasb etdi.

Farg'ona viloyatining o'ziga xos tomoni shunda ediki, vodiyning asosiy dehqonchilik hududlari avvaldan zich o'zlashtirilgan edi. Shuning uchun boshqa ayrim hududlardagi kabi katta hajmdagi haqiqiy bo'sh sug'oriladigan yerlarni topish qiyin bo'lgan. Ma'muriyat hisobotlarida "bo'sh yer" sifatida ko'rsatilgan maydonlar amalda mavsumiy yaylov, jamoa zaxirasi yoki suv chiqarish imkoniyati cheklangan yer bo'lishi mumkin edi. Demak, rasmiy tasnif bilan mahalliy xo'jalik amaliyoti o'rtasida farq mavjud bo'lgan.

Yer-soliq tizimining qayta tashkil etilishi ham yerdan foydalanish mazmuniga ta'sir qildi. Soliq miqdorini hosildorlik, ekin turi yoki yerning sug'orilish imkoniyati bilan bog'lashga urinishlar ma'muriyatni qishloq xo'jaligi to'g'risida muntazam ma'lumot to'plashga majbur etdi. Biroq yerlarni aniq o'lchash, suv ta'minoti va hosildorlikni baholashdagi qiyinchiliklar, mahalliy amaldorlarga bog'liqlik hamda ma'lumotlarning to'liq emasligi soliq hisobining xolisligiga ta'sir ko'rsatgan. Palen taftish materiallarida boshqaruv amaliyotidagi shu kabi kamchiliklarning qayd etilishi rasmiy tizimning mukammal bo'lmaganini ko'rsatadi [3].

Yerlarni nazoratga olish siyosati rus aholisini ko'chirib joylashtirish masalasi bilan ham bog'liq edi. Farg'onada sug'oriladigan yerlar tanqisligi tufayli ko'chirish siyosati cheklangan imkoniyatlarga ega bo'lgan. Shunga qaramay, harbiy-ma'muriy markazlar atrofida yangi qishloqlar va xo'jaliklar uchun yer ajratilishi mahalliy yer munosabatlariga yangi subyektlarni kiritdi. Bu jarayonning hajmi boshqa ayrim o'lkalarga nisbatan kamroq bo'lsa ham, yerning huquqiy maqomi va suv ta'minoti masalasida mahalliy aholi bilan manfaatlar to'qnashuvini keltirib chiqarishi mumkin edi.

Farg'ona viloyatida yerdan foydalanish samaradorligi suv ta'minotiga bog'liq bo'lgan. Norin va Qoradaryo,

ularning irmoqlari, So'x, Isfara, Shohimardon kabi suv manbalari hamda ko'p asrlar davomida qurilgan kanal va ariqlar vodiy dehqonchiligining asosini tashkil etgan. Sug'orish tarmoqlarining katta qismi mahalliy aholi mehnati, hashar va jamoaviy majburiyatlar asosida saqlangan. Suvni taqsimlashda miroblar, ariq oqsoqollari va qishloq jamoalari muhim o'rin tutgan.

Rossiya ma'muriyati dastlab mavjud tizimni to'liq almashtirish imkoniyatiga ega emas edi. Kanallarning mahalliy sharoitga moslashgani, suv yo'llarini yaxshi biladigan mutaxassislar yetishmasligi va yangi inshootlar uchun katta mablag' talab qilinishi an'anaviy boshqaruv institutlarini saqlab qolishni taqozo etdi. Biroq ularning faoliyati endi uyezd boshliqlari va viloyat ma'muriyati nazorati ostiga o'ta boshladi. Miroblik instituti saqlangan bo'lsa-da, miroblarni tayinlash, ular ustidan shikoyatlarni ko'rib chiqish va suv ishlariga aholini jalb etishda ma'muriy ta'sir kuchaydi.

Suvdan foydalanishni tartibga solish jarayonida imperiya ma'muriyati ikki xil vazifani hal qilishga harakat qildi. Bir tomondan, mavjud kanallarni ish holatida saqlash va suv taqsimotidagi nizolarni kamaytirish zarur edi. Ikkinchi tomondan, tovar qishloq xo'jaligi, ayniqsa, paxtachilik uchun sug'oriladigan yerlarni ko'paytirish maqsadi qo'yildi. Bu ikki vazifa hamisha bir-biriga muvofiq kelmagan. Yangi maydonlarga suv chiqarish yuqori yoki quyi oqimda joylashgan qishloqlarning suv ulushiga ta'sir qilishi, kanalni ta'mirlash majburiyatlarining esa aholi zimmasiga qo'shimcha yuk bo'lib tushishi mumkin edi.

Rasmiy yillik sharhlarda sug'orish inshootlarini ta'mirlash, sel va toshqin oqibatlarini bartaraf etish, yangi ariqlar ochish hamda suv chiqarish imkoniyati mavjud yerlarni aniqlash to'g'risida ma'lumotlar uchraydi [1]. Ushbu ma'lumotlar ma'muriyatning irrigatsiyaga qiziqishi ortganini ko'rsatadi. Biroq davlat mablag'lari hisobidan amalga oshirilgan yirik ishlar bilan mahalliy aholi mehnati hisobiga bajarilgan kundalik ta'mirlash ishlarini farqlash zarur. Sug'orish tizimining barqaror ishlashi ko'p jihatdan hamon jamoa mehnati va mahalliy tajribaga tayangan.

Suv nizolari mustamlaka ma'muriyati uchun eng murakkab masalalardan biri bo'lgan. Suvning mavsumiy kamayishi, kanallarning yuqori qismida suvni ortiqcha olish, yangi yerlarni sug'orishga qo'shish va an'anaviy navbatlarni o'zgartirish qishloqlar hamda xo'jaliklar o'rtasida kelishmovchiliklar keltirib chiqargan. Bunday vaziyatda uyezd boshliqlari va mahalliy amaldorlar hakamlik vazifasini bajargan. Lekin ularning qarorlari doimo mahalliy suv huquqi va dehqonchilik ehtiyojlarini to'liq hisobga olmagan. Natijada suv boshqaruvining ma'muriylashuvi nizolarni bartaraf etish bilan birga, ularni yangi huquqiy maydonga ko'chirgan.

Imperiya ma'muriyati suvni muhandislik obyekti sifatida o'rganishga ham e'tibor qaratdi. Kanallarni xaritalash, suv sarfini baholash, yangi inshootlar qurish imkoniyatlarini aniqlash ishlari amalga oshirildi. Bu tadqiqotlar irrigatsiyani ilmiy-texnik asosda rivojlantirish uchun ma'lum zamin yaratgan bo'lsa-da, loyihalarni tanlashda imperiya iqtisodiyotining talablari ustun bo'lgan. Shuning uchun sug'orish sohasidagi "modernizatsiya"ni faqat texnik taraqqiyot sifatida emas, resurslarni muayyan iqtisodiy maqsadga yo'naltirish vositasi sifatida baholash lozim.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Farg'ona viloyati yer-suv siyosatining iqtisodiy mazmuni paxtachilikning jadal kengayishida yaqqol namoyon bo'ldi. Rossiya to'qimachilik sanoatining xom ashyoga ehtiyoji, Amerika paxtasiga qaramlikni kamaytirish istagi va temir yo'l aloqalarining yaxshilanishi Turkiston paxtasining ahamiyatini oshirdi. Farg'onada qulay iqlim, sug'orish imkoniyatlari va dehqonchilik tajribasining mavjudligi uni paxta yetishtirishning asosiy hududlaridan biriga aylantirdi [5].

Paxtachilik ma'muriy buyruq bilangina emas, bozor mexanizmlari, kredit, urug'lik tarqatish, savdo tarmoqlari va narx munosabatlari orqali kengaydi. Biroq ushbu iqtisodiy omillarning amal qilishi uchun yer va suvga barqaror kirish zarur edi. Shu sababli yerlarning qaysi ekin uchun ishlatilishi, suvning qaysi mavsumda va qanday taqsimlanishi xom ashyo siyosati bilan bevosita bog'landi. Paxta yuqori daromad keltirgan yillarda dehqonlar uni ekishga qiziqqan, savdo va sanoat kapitali esa paxtachilik xo'jaliklarini kredit orqali o'ziga bog'lagan.

Paxta maydonlarining kengayishi yerdan foydalanish tarkibini o'zgartirdi. Ayrim hududlarda don va boshqa oziq-ovqat ekinlari qisqarib, xo'jalik bozordan g'alla sotib olishga ko'proq bog'liq bo'la boshladi. Bu holat paxtadan olinadigan daromad yuqori bo'lgan sharoitda foydali ko'ringan bo'lsa-da, narxlar pasayishi, hosilning kamayishi yoki transport uzilishlari paytida dehqon xo'jaligining zaifligini oshirgan. Demak, yer-suv resurslarining tovar ekiniga yo'naltirilishi mintaqaviy ixtisoslashuvni kuchaytirish bilan birga, xo'jalik tavakkalchiligini ham ko'paytirdi.

Suv taqsimotida paxtachilik ehtiyojining ustuvorlashuvi barcha xo'jaliklarga bir xil ta'sir ko'rsatmagan. Kattaroq yer maydoni, mablag' va bozor bilan aloqasi bo'lgan xo'jaliklar yangi imkoniyatlardan ko'proq foydalangan. Kam yerli dehqonlar esa kredit, ijara va suv ta'minotiga bog'liq holda iqtisodiy jihatdan zaiflashishi mumkin edi. Shu tariqa, yer-suv siyosati mavjud ijtimoiy tafovutlarni saqlab qolish yoki ayrim hollarda kuchaytirishga xizmat qilgan.

Shu bilan birga, mustamlaka davrida irrigatsiya sohasida amalga oshirilgan hisob, xaritalash va muhandislik tadqiqotlarining keyingi davrlar uchun ma'lum texnik ahamiyati bo'lganini inkor etib bo'lmaydi. Masalaning mohiyati bu ishlar mavjud bo'lgan yoki bo'lmaganida emas, balki ularning ustuvor maqsadi va natijalaridan kim ko'proq manfaatdor bo'lganidadir. Manbalar imperiya idoralari uchun eksportbop mahsulot hajmi, soliq tushumi va bozor aloqalari asosiy mezon bo'lganini ko'rsatadi. Mahalliy aholining oziq-ovqat xavfsizligi, suvdan teng foydalanishi va an'anaviy huquqlari esa ko'p hollarda ikkinchi darajali masala sifatida qolgan.

Farg'ona viloyatidagi yer-suv siyosatini baholashda ikki biryozlama yondashuvdan saqlanish zarur. Birinchi yondashuv imperiya davridagi har qanday hisob, qonunchilik yoki irrigatsiya tadbirini mutlaq taraqqiyot sifatida ko'rsatadi. Ikkinchi yondashuv esa mahalliy tizimdagi barcha o'zgarishlarni faqat vayronkor jarayon sifatida baholaydi. Manbalar murakkabroq manzarani ko'rsatadi: ma'muriy hisob va muhandislik tadqiqotlari kengaygan, ayrim inshootlar ta'mirlangan va bozor aloqalari rivojlangan. Biroq bu ishlar imperiya iqtisodiy manfaatlari doirasida amalga oshirilgan va ularning samarasi aholi qatlamlari o'rtasida teng taqsimlanmagan.

An'anaviy institutlarning saqlanishi ham ularning avvalgi mazmuni o'zgarmaganini anglatmaydi. Mirob, oqsoqol

va jamoa kabi institutlar tashqi shaklini saqlab, yangi ma'muriy iyerarxiyaning quyi bo'g'iniga aylangan. Ular orqali suv ishlariga aholini safarbar qilish, soliq va ma'lumot to'plash, qarorlarni joylarda amalga oshirish osonlashgan. Shu ma'noda mustamlaka boshqaruvi mahalliy institutlarni yo'q qilishdan ko'ra, ularni o'z maqsadlariga moslashtirish yo'lini tanlagan.

Yer va suv resurslarini boshqarish siyosatining eng muhim natijasi Farg'ona xo'jaligining imperiya bozoriga yanada chuqur bog'lanishi bo'ldi. Paxtachilikning kengayishi dehqonlarga pul daromadi imkoniyatini bergan, savdo va qayta ishlash tarmoqlarini rivojlantirgan. Ayni vaqtda monokulturaga moyillik, oziq-ovqat mahsulotlari importiga bog'liqlik, suv uchun raqobat va kredit munosabatlaridagi tengsizlik kuchaygan. Shu sababli yer-suv siyosati natijalarini faqat ekin maydoni yoki eksport hajmi bilan emas, mahalliy xo'jalikning barqarorligi va aholining resurslarga kirish imkoniyati bilan ham baholash kerak.

XULOSA

1876–1917-yillarda Rossiya imperiyasining Farg'ona viloyatidagi yer-suv siyosati bosqichma-bosqich shakllangan ma'muriy, huquqiy va iqtisodiy choralar tizimidan iborat bo'ldi. Dastlab mavjud yer munosabatlari va sug'orish tarmoqlari o'rganildi, keyin ular imperiya qonunchiligi va soliq tizimiga moslashtirildi. Yerni hisobga olish hamda suv boshqaruvi nazorat qilish davlat daromadlarini oshirish va hudud ustidan ma'muriy ta'sirni mustahkamlashga xizmat qildi.

1886-yilgi Nizom mahalliy aholining amaldagi yerdan foydalanishini ma'lum darajada e'tirof etgan bo'lsa-da, yer munosabatlarini davlatning oliy nazoratiga bo'ysundirdi. Bu esa yer huquqlarini rasmiy tan olish, soliqqa tortish va bo'sh deb baholangan maydonlardan foydalanish masalalarida ma'muriyat vakolatini kengaytirdi. Zich o'zlashtirilgan Farg'ona sharoitida yerning huquqiy maqomi suv ta'minoti bilan ajralmas tarzda bog'liq edi. Suv boshqaruvida an'anaviy miroblik va jamoaviy mehnat tizimi saqlab qolindi, ammo ular uyezd va viloyat ma'muriyati nazoratiga moslashtirildi. Irrigatsiya sohasidagi tadqiqot va ta'mirlash ishlari sug'orma dehqonchilik imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilgan bo'lsa-da, ularning asosiy iqtisodiy yo'nalishi paxtachilikni rivojlantirish bilan belgilandi.

Paxtachilikning o'sishi Farg'ona viloyatini Rossiya sanoati uchun muhim xom ashyo hududiga aylantirdi. Bu jarayon bozor munosabatlarini va pul aylanmasini kengaytirdi, biroq oziq-ovqat ekinlari tarkibi, suv taqsimoti va dehqon xo'jaliklarining qarzдорligiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarni ham yuzaga keltirdi. Shuning uchun Rossiya imperiyasining Farg'ona viloyatidagi yer-suv siyosati texnik va xo'jalik o'zgarishlarini keltirib chiqargan, biroq ustuvor ravishda mustamlaka iqtisodiyoti talablariga xizmat qilgan resurslarni boshqarish modeli sifatida baholanishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. *Обзор Ферганской области [по годам]*. – Новый Маргелан; Скобелев: Типография Ферганского областного правления, 1889–1916. – URL: <https://elib.shpl.ru/ru/nodes/50832-obzor-ferganskoy-oblasti-po-godam-novyy-margelan-skobeleev-1889-1916> elib.shpl.ru
2. *Положение об управлении Туркестанского края: утверждено 12 июня 1886 г.* – Санкт-Петербург: Государственная типография, 1886. – [1], 45, [6] с. – URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01003547473> Поиск РСЛ
3. *Отчет по ревизии Туркестанского края, произведенной по Высочайшему повелению сенатором гофмейстером графом К. К. Паленом. Поземельно-податное дело.* – Санкт-Петербург: Типография Главного управления уделов, 1910. – 390, 39 с. – URL: https://rusneb.ru/catalog/000200_000018_v19_rc_1858190/ Русская национальная библиотека
4. Гейер И. И. *Туркестан: с дополнительной статьей «Семиреченская область» А. Л. Кирснера.* – 2-е изд., испр. и доп. – Ташкент: А. Л. Кирснер, 1909. – [4], 346, 35 с., 2 л. карт., план. – URL: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003756450/ Русская национальная библиотека
5. Масальский В. И. *Туркестанский край // Россия. Полное географическое описание нашего Отечества.* – Т. 19. – Санкт-Петербург: Издание А. Ф. Девриена, 1913. – X, 861 с., [6] л. карт. и ил. – URL: <https://elib.rgo.ru/handle/123456789/211711> elib.rgo.ru
6. Наливкин В. П. *Краткая история Кокандского ханства.* – Казань: Типография Императорского университета, 1886. – IV, 215 с., 1 л. табл. – URL: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003547456/ Русская национальная библиотека
7. Межов В. И. *Туркестанский сборник сочинений и статей, относящихся до Средней Азии вообще и Туркестанского края в особенности.* – Т. 1–416. – Санкт-Петербург, 1867–1887; последующие тома. – URL: <https://books.google.com/books?id=0E6wdOCORRYC> Google Books
8. *Туркестанские ведомости.* – Ташкент, 1870–1917. – Электронный архив выпусков. – URL: https://rusneb.ru/catalog/000200_000018_RU_NLR_DRGNLR_5108/ Русская национальная библиотека
9. *Туркестанское сельское хозяйство: журнал Туркестанского общества сельского хозяйства.* – Ташкент, 1906–1917. – URL: https://app.cseas.kyoto-u.ac.jp/turkestan/volume/v401_500/v500.html